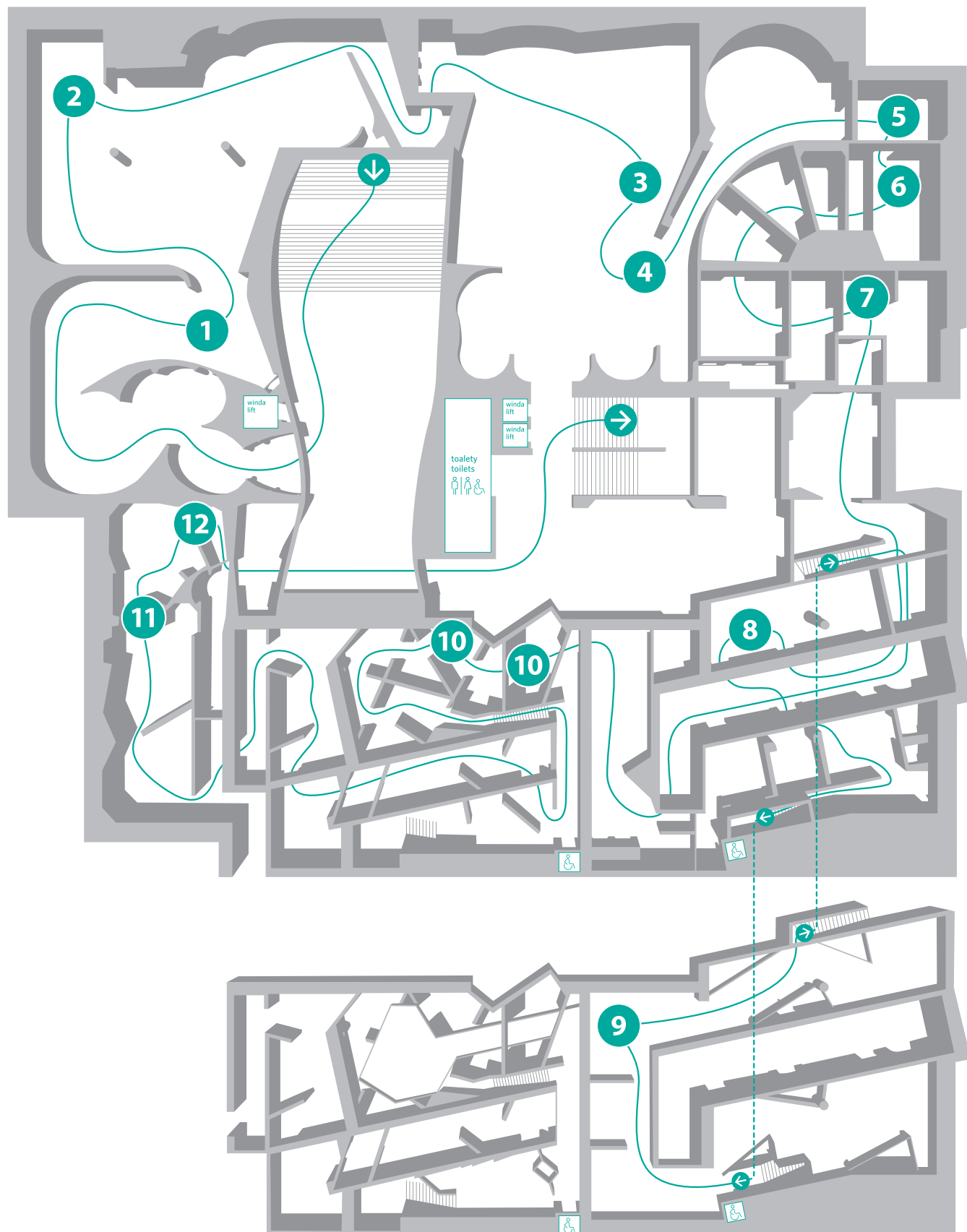

ŚCIEŻKA ZWIEDZANIA:

Żydowskie kobiety

1. Rachela Fiszel

Galeria 2:
Pierwsze spotkania, 965-1500

Rachela Fiszel była głową wpływowej rodziny żydowskiej zamieszkałej w Krakowie i w Kazimierzu między XV i XVI wiekiem. Po śmierci męża w 1489 roku przejęła rodzinny interes i stała się bankierką królów: Kazimierza Jagiellończyka (ten pozwolił jej nawet na bicie monety z własnego metalu) i jego synów – Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka. Rachela prowadziła własne interesy jeszcze jako mężatka. W 1483 roku kupiła kamienicę przy ulicy Szpiiglarskiej. Gdy transakcję uznano za nielegalną, zdemolowała wnętrze budynku, za co wytoczono jej proces. Rachela przyczyniła się do wzrostu prestiżu rodziny Fiszlów, wydając swoją córkę za Jakuba Polaka, pierwszego sławnego żydowskiego uczonego działającego w Polsce.

Idź w stronę drewnianego grodu, a następnie skręć w prawo. Na końcu ściany królów odnajdziesz drzewo genealogiczne rodziny Fiszlów.

 SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu "START" do punktu "1."

2. Riwke bas Meir Tiktiner

Galeria 3:
Paradisus Iudaeorum, 1569-1648

"Czy kto kiedy widział lub słyszał taką nowinę? Czy od niepamiętnych czasów kobieta napisała coś z własnej woli?" – pytał drukarz Gerszon we wstępie do pierwszego wydania książki *Mejnekes Riwke* (Piastunka Rebeki) autorstwa Riwke bas Meir Tiktiner, pierwszej żydowskiej kobiety, która wydała książkę. Podręcznik, który Riwke napisała w **jidysz**, zawiera porady dla kobiet dotyczące prowadzenia domu, dbałości o dobre relacje w rodzinie, wychowania dzieci. Znajomość języka **hebrajskiego** i literatury rabinicznej Riwke zawdzięczała najpewniej swemu ojcu, **rabinowi**. W księdze pamięci **synagogi** Staronowej w Pradze, Riwke określono jako nauczycielkę i autorkę kazań. Podręcznik *Mejnekes Riwke* wydrukowano w 1609 roku. w Pradze, gdzie pod koniec życia mieszkała Riwke.

Po wejściu do galerii skręć w lewo, w kierunku ściany z dużą mapą Europy, pod którą stoją stanowiska drukarskie. Obok znajduje się wirtualna biblioteka. Podejdź do pierwszego pulpitu po prawej stronie – to ekran interaktywny.

 SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu "1." do punktu "2."

3. Kobieca pobożność

Galeria 4:
Miasteczko, 1648-1772

O pobożności żydowskich kobiet dowiesz się z książek – pisanych przez nie lub dla nich w jidysz. Na stole w żydowskim domu znajdziesz fragmenty dwóch książek. Jedną z nich, *Sejder micwot hanaszim* (Księga przykazań dla kobiet) autorstwa Benjamina Slonika, skupia się na trzech zadaniach spełnianych tylko przez kobiety: zapalaniu świec **szabasowych**, strzeżeniu pobożności w rodzinie i spełnianiu nakazów **halachy**. Drugą książką jest *Tchine imohos* (Suplika pramatek) zawierająca modlitwy pisane po aramejsku i w **jidysz** dla kobiet przez kobietę, Leę Horowic, córkę **rabina**. W zielonym kredensie znajdziesz XVIII-wieczny starodruk – to *Cene urene* zwane kobiecą Biblią.

Po wejściu do galerii skręć w prawo, na targowisko. Stąd wejdź do żydowskiego domu. Starodruk prezentowany w zielonym kredensie to *Cene urene*.

 SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu "2." do punktu "3."

4. Modlitewnik dla kobiet

Galeria 4:
Miasteczko, 1648-1772

Ten pięknie oprawiony modlitewnik mógł stanowić prezent ślubny lub zaręczynowy. W jednej oprawie znalazły się dwie księgi modlitw (z 1734 i 1763 roku) oraz *tchine*, modlitwa błagalna. Podobnie wytwornych modlitewników kobiety używały podczas świąt i specjalnych okazji – np. przy pierwszej po porodzie wizycie w **synagodze**. Od XVI wieku kobiety coraz częściej przychodziły do synagog. Wkrótce utworzono w nich tzw. babińce, specjalne sekcje dla kobiet. Zdarzało się, że bardziej wykształcone kobiety prowadziły modlitwy dla słabiej rozumiejących język **hebrajski**.

Modlitewnik umieszczono w gablocie na przylegającej do żydowskiego domu ścianie synagogi, po zewnętrznej stronie.

 SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu "3." do punktu "4."

5. Judyta Zbytkower

Judyta Jakubowicz (1749-1829) była trzecią żoną Szmula Zbytkowera, jednego z najbogatszych Żydów warszawskich pod koniec XVIII wieku i protegowanego króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Wspólnie z mężem prowadziła liczne interesy. Po jego śmierci w 1801 roku Judyta stała się jedną z wiodących dostawczyń wojskowych w Księstwie Warszawskim. Dzięki niezwyklej przedsiębiorczości zarządzała też bankiem i domem handlowym, utrzymując kontakty z bankami w Petersburgu, Berlinie i Wiedniu. Dowiesz się o niej więcej z filmu pokazywanego na jednej ze ścian we wnętrzu inspirowanym salonem, który prowadziła Judyta.

Wyjdź z synagogi i skręć w lewo.
Przejdź korytarzem do sali tronowej
a stamtąd do pokoju ze złoconymi.

SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu "4." do punktu "5."

6. Paulina Wengeroff

„Pieczołowicie zebrałam na tych pożółkłych kartach istotne wydarzenia i ogromne przeobrażenia kulturowe, jakich doświadczyło żydowskie społeczeństwo” – tak Paulina Wengeroff rozpoczyna swoje wspomnienia opublikowane w 1910 roku, gdy miała 77 lat. Urodzona jako Peset Epstein, Wengeroff była wychowana w zamożnej i religijnej rodzinie w Brześciu Litewskim. Poślubiła **chasyda**, który stopniowo odchodził od tradycji, porzucił charakterystyczny strój i **koszerną** dietę. Niektóre z dzieci Wengeroffów przeszły na chrześcijaństwo, by móc kształcić się w instytucjach niechętnych przyjmowaniu Żydów. Paulina ubolewała nad utratą tradycji, uważając, że zbyt wysoką cenę trzeba płacić za modernizację. Fragmenty jej wspomnień stanowią komentarz do opisu ceremonii zaślubin w tej części wystawy.

Na lewej framudze drzwi między salonem i salą ślubną znajduje się fotografia i biogram Pauliny Wengeroff. Wejdź do tej sali – po lewej stronie znajdziesz gablotę ślubną, naprzeciw której obejrzysz film z komentarzem ze wspomnień Pauliny.

SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu "5." do punktu "6."

„Żydowski smutek? Nie mogę znaleźć w moim sercu specjalnego miejsca dla żydowskiego getta (...) Domem moim jest cały świat – gdziekolwiek są chmury, ptaki i ludzkie łzy” – pisała Róża Luksemburg (1871-1919), teoretyczka marksizmu i działaczka. Urodziła się w średnio zamożnej rodzinie żydowskiej w Zamościu. Dzieciństwo i wczesną młodość spędziła w Warszawie. Za działalność w organizacji socjalistycznej „Proletariat” została zmuszona do opuszczenia Warszawy. W Zurychu obroniła pracę doktorską na temat rozwoju przemysłowego Polski, szczególnie skupiając się na sytuacji łódzkich włókienników. Była współtwórczynią partii Socjal-Demokracja Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL).

Za dworcem miniesz fabrykę i wejdiesz do sali z popiersiami postaci ważnych dla rozwoju przemysłu. Pomiędzy nimi znajdziesz podobiznę Róży Luksemburg. Podejdź do interaktywnego ekranu i wybierz żółty motek z jej imieniem.

SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu „6.” do punktu „7.”

„Kobieta żydowska żąda swego przedstawicielstwa, które jej się prawnie należy (...) Nie twierdzimy bynajmniej, że (...) istnieją sprawy czysto kobiece – domagamy się głosu decydującego we wszystkich sprawach” – pisała Paulina Appenzlak w 1928 roku. Była dziennikarką i feministką, założycielką polskojęzycznego tygodnika „Ewa” popularnego wśród nowoczesnych Żydek. Na jego łamach Appenzlak zachęcała kobiety do korzystania z praw wyborczych, walki o miejsca w parlamencie i w placówkach publicznych. Prowadziła także kampanię na rzecz świadomego macierzyństwa.

Z ulicy skręć w trzecie drzwi na prawo. Zobaczysz tu zdjęcie kobiet podczas kampanii wyborczej. W pomieszczeniu po drugiej stronie znajduje się ściana z prasą – w części polskojęzycznej odśledź tygodnik „Ewa”.

SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu „7.” do punktu „8.”

9. Sara Szenirer

Galeria 6:
Na żydowskiej ulicy, 1918–1939

„W owym czasie przyjechała do Grójca pani Sara Szenirer. (...) Przysłuchiwałam się cudownym opowiadaniom o tej niezwykłej kobiecie” – wspominała dziewczyna pragnąca uczyć się w nowoczesnej szkole religijnej założonej przez Szenirer. Sara pochodziła z rodziny o tradycjach **rabinackich**. Choć ukończyła polską szkołę publiczną, z pomocą ojca studiowała też teksty religijne przełożone na **jidysz**. Z zawodu krawcowa, w swojej pracowni założyła pierwszą szkołę religijną „Bejs Jakow”, od 1919 roku objętą patronatem partii Agudas Jisroel. Do 1938 roku powstało 250 filii szkoły, do których uczęszczało ok. 40 tysięcy dziewcząt. Sara Szenirer przyczyniła się do zmiany pozycji kobiet w ortodoksyjnym judaizmie.

Z ulicy wejdź do pierwszego pomieszczenia po lewej stronie. Na jego końcu znajdziesz schody wiodące na antresolę. Idź prosto, następnie w prawo – do szkolnej sali. Ostatnie biurko po prawej prezentuje szkoły religijne.

SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu „8.” do punktu „9.”

10. Rachela Auerbach

Galeria 7:
Zagłada, 1939–1944

„Tyle razy już się zabierałam do pisania i zawsze jakoś ręce mi opadały (...) I kto wie, czy pozostanie bodaj świadek tej klęski...” pisała Rachela Auerbach w dzienniku prowadzonym w warszawskim getcie. Była pisarką i działaczką społeczną, członkinią grupy Oneg Szabat, tajnej organizacji założonej przez Emanuela Ringelbluma, by udokumentować sytuację w warszawskim getcie. Cytały z jej dziennika znajdziesz w przestrzeni getta – na ścianach i w filmie dotyczącym opieki społecznej.

W galerii Zagłady przejdź przez korytarz prezentujący pierwsze represje wobec Żydów i skieruj się do getta. Po lewej stronie prezentowana jest historia Oneg Szabat. Nieco dalej, po prawej znajdź ekran w kształcie mapy getta i obejrzyj film o opiece społecznej.

SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu „9.” do punktu „10.”

11. Sara Hurwic

Galeria 8:
Powojnie, 1944 do dziś

„Uważam, że istnieje jedyne rozwiązanie sprawy żydowskiej: albo własne państwo – Palestyna, albo zupełna asymilacja” – to jedna z kilkuset odpowiedzi na ankietę rozсланą przez Sarę Hurwic do polskich Żydów w 1948 roku. Wyniki ankiety stały się podstawą pracy doktorskiej Sary, poruszającej m.in. takie problemy jak postawa wobec religii, języka, zmiana imienia, asymilacja, antysemityzm, emigracja, powstanie państwa Izrael. Hurwic opublikowała swoją pracę dopiero w 1986 roku w Izraelu (po angielsku). Książka ukazała się w Polsce w 1996 roku, kilka lat po upadku komunizmu. Stanowi unikalny dokument postaw i poglądów polskich Żydów ocalałych z Zagłady.

Idź prosto przez pierwsze dwie sekcje galerii, do pierwszego stołu z krzesłem. Znajdziesz go po prawej stronie, naprzeciwko czerwonego stołu poświęconego Dolnemu Śląskowi.

SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu "10." do punktu "11."

12. Alina Szapocznikow

Galeria 8:
Powojnie, 1944 do dziś

“Nieszczęścia wojny się nie liczą” – mówiła artystka Alina Szapocznikow. Przeżyła getto w Pabianicach i Łodzi, skąd trafiła do obozów w Auschwitz, Bergen-Belsen i Theresienstadt. Choć do tych doświadczeń odwoływała się niechętnie, wzięła udział w konkursie na Międzynarodowy Pomnik Ofiar Faszyzmu w Brzezince. Wychowana w zasymilowanej rodzinie, Szapocznikow uważała swoją żydowskość za sprawę prywatną. Po wojnie studiowała w Pradze i Paryżu. W 1951 roku wróciła do Polski, gdzie aktywnie uczestniczyła w życiu artystycznym. Zmarła we Francji w 1973 roku, w wieku 47 lat.

Przejdź przez przestrzeń klubów i stań przy gablotach z obrazami olejnymi. Pod nimi, na pulpicie, znajdziesz propozycję pomnika w Auschwitz-Birkenau autorstwa zespołu Aliny Szapocznikow. Naprzeciwko znajduje się pulpit prezentujący film o artystce.

SPRAWDŹ NA MAPIE:
z punktu "11." do punktu "12"

Słowniczek

Aron ha-kodesz – szafa służąca do przechowywania zwojów → **Tory**, najświętszego przedmiotu w judaizmie. Znajduje się w → **synagodze** na wschodniej ścianie wyznaczającej kierunek Jerozolimy i modlitw. Forma aron ha-kodesz nawiązuje do biblijnych opisów Arki Przymierza, w której złożone były Tablice Dziesięciorga Przykazań, oraz architektury Świątyni Jerozolimskiej.

Aszkenazyjczycy – Żydzi zamieszkujący początkowo ziemie niemieckie, a potem całą Europę Środkową i Wschodnią. Dziś mieszkają w wielu państwach, m. in. w Izraelu. Niektórzy wciąż posługują się językiem → **jidysz**. Mają własne zwyczaje odróżniające ich od → **Sefardyjczyków**.

Bejt ha-midrash (w jidysz: *bejs medresz*, „dom nauki”) – miejsce utrzymywane przez gminę żydowską (→ **kehilę**), tradycyjnie przeznaczone dla mężczyzn do studiowania → **Tory** i modlitwy.

Bima – podium w → **synagodze**, które służy do czytania zwoju → **Tory**. W polskich synagogach bima tradycyjnie znajduje się na środku głównej sali modlitewnej i skierowana jest ku wschodniej ścianie.

Cadyk (w jidysz: *rebe*) – dosłownie: „sprawiedliwy”; charyzmatyczny przywódca religijny w → **chasydyzmie**. Zwolennicy uważają cadyków za pośredników między Bogiem i wiernymi.

Chasydyzm – ruch mistyczny powstały w XVIII w. na Podolu. Jego celem była odnowa religijności Żydów. Za twórcę ruchu uważa się Izraela ben Eliezera, zwanego Baal Szem Tow (Beszt). Podstawą chasydyzmu jest ekstazyjna pobożność wyrażana m.in. w modlitwach, śpiewie, tańcu. Zwolennicy tego ruchu, zwani chasydami, gromadzili się wokół → **cadyków**.

Cheder (w jidysz: *chejder*, „pokój”) – tradycyjna szkoła, w której chłopcy uczą się czytać i pisać po hebrajsku i poznają → **Torę**. Nauczyciel w chederze nazywany jest **metamedem**.

Diaspora – określenie używane dla wszystkich Żydów mieszkających poza Ziemią Izraela.

Halacha – prawo religijne regulujące wszystkie aspekty życia Żydów. Podstawą halachy są przykazania (micwy) wywiedzione z → **Tory**.

Haskala – żydowskie oświecenie, nurt powstały w XVIII w. w Europie. Jego zwolennicy (*maskile*) postulowali unowocześnienie i reformę życia Żydów. Zachęcali do nauki przedmiotów świeckich, nowoczesnego języka hebrajskiego i języków obcych.

Hebrajski – zarówno święty język religii i nauki żydowskiej, jak i jego nowoczesna wersja powstała w XIX w., która stała się oficjalnym językiem Państwa Izrael.

Jesziwa – wyższa szkoła religijna, w której młodzi Żydzi studiują → **Talmud** i inne teksty religijne.

Jidysz – codzienny język Żydów → **aszkenazyjskich**, ukształtowany pod wpływem języka niemieckiego, hebrajskiego, aramejskiego, dialektów judeo-romańskich i języków słowiańskich. Początki jidysz sięgają średniowiecznej Nadrenii. Przed II wojną światową posługiwało się nim około 13 milionów ludzi.

Kabała – żydowska tradycja mistyczna, zawierająca elementy filozofii, teologii i magii. Kabaliści wierzyli, że ta wiedza pozwala odkryć tajemnice wszechświata oraz istotę boskości. Głównym dziełem kabały jest *Sefer ha-Zohar* (Księga Blasku) – średniowieczny zbiór mistycznych komentarzy do → **Tory**.

Kahał – władze zarządzające *kehilą*, czyli gminą żydowską w danej miejscowości. Najważniejsze sprawy gminy zapisywano w księdze zwanej *pinkasem*.

Kantor (chazan) – urzędnik → **synagogałny** prowadzący nabożeństwa, także w formie śpiewów. Nabożeństwo może również prowadzić rabin lub inny członek → **minjanu**, także osoba świecka.

Karaïmi (Karaici) – uznawali nauki zawarte wyłącznie w → **Torze**, czym różnili się od rabanitów, czyli Żydów, którzy dodatkowo akceptowali nauki głoszone przez → **rabinów**. Wywodzący się ze średniowiecznej Babilonii, Karaïmi zamieszkiwali Europę Wschodnią, przede wszystkim tereny Krymu i Litwy.

Klezmer – żydowski muzykant występujący na weselach i innych uroczystościach. Zespół klezmerski składa się zwykle ze skrzypka, kontrabasisty, cymbalisty, perkusisty, klarnecisty, trębacza.

Koszerność (hebr. *kaszrut*) – zasady dotyczące rytualnej czystości pożywienia, wywiedzione z biblijnej Księgi Kapłańskiej. Z nich wynika m.in. zakaz łączenia mięsa z mlekiem czy spożywania mięsa niektórych zwierząt. Zasady odnoszą się także do sposobu, w jaki zwierzę powinno być zabite, a jego mięso przygotowane. Jedzenie zgodne z tymi zasadami jest **koszerne**.

Litwacy – Żydzi z północno-wschodnich terenów dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów obejmujących Litwę, część Białorusi, Łotwę i okolice. W XIX w. ukształtował się stereotyp Litwaków jako chłodnych intelektualistów, w odróżnieniu od Żydów galicyjskich, mieszkających w zaborze austriackim.

Macewa – żydowska płyta nagrobna, często ozdobiona symbolicznymi reliefami i malowidłami.

Machzor – modlitewnik używany w czasie świąt, w odróżnieniu od *siduru*, zawierającego modlitwy codzienne i na → **szabat**.

Minhag – zwyczaj żydowski, który z czasem stał się obowiązujący na równi z prawem religijnym (→ **halacha**).

Minjan – zgromadzenie tradycyjnie złożone z co najmniej 10 Żydów płci męskiej po 13. roku życia, wymagane do odprawiania modlitw w → **synagodze**, czytania → **Tory** i podczas innych ceremonii religijnych, np. ślubów i pogrzebów.

Mykwa – zbiornik wodny służący do rytualnego oczyszczania.

Rabin – nauczyciel judaizmu i przywódca duchowy zgromadzenia wiernych, mający upoważnienie do rozstrzygania kwestii wynikających z → **halachy**. Rabin jest jednym z najważniejszych urzędników gminy żydowskiej, m.in. przewodniczy rozprawom sądu żydowskiego (hebr. *bejt din*), udziela ślubów, stwierdza → **koszerność**.

Sefardyjczycy – potomkowie Żydów wywodzących się z Półwyspu Iberyjskiego. Po wygnaniu z Hiszpanii i Portugalii (koniec XV w.) zaczęli osiedlać się w Europie Zachodniej oraz Imperium Osmańskim (w tym na Bałkanach i w Afryce Północnej). Posługują się językiem *ladino* i mają własne zwyczaje, odróżniające ich od → **Aszkenazyjczyków**.

Synagoga (bóżnica, szul) – żydowski dom modlitwy. Zgodnie z tradycją kobiety zasiadają w osobnej części synagogi.

Szabat (jid. *szabes*) – dzień odpoczynku trwający od zachodu słońca w piątek i kończący się krótko po zachodzie słońca w sobotę. W tym czasie praca jest zabroniona.

Sztetl – miasteczko w Europie Wschodniej zamieszkiwane w dużej części przez Żydów.

Sztibl (sztybel) – izba, w której → **chasydzi**, zwolennicy danego → **cadyka**, zbierali się na modlitwy, wspólne studiowanie i dla towarzystwa.

Talmud – zbiór praw żydowskich (→ **halacha**) i komentarzy (*midraszy*) do → **Tory**. Talmud składa się z Miszny (dotyczącej przestrzegania przykazań wywiedzionych z → **Tory**) i Gemary (zawierającej → **rabiniczne** interpretacje Miszny). Talmud powstał między III a V w. n.e. w Palestynie i Babilonii. Talmud Babiloński jest obszerniejszy i powszechniejszy niż Talmud Jerozolimski, powstał w Palestynie.

Tora – w wąskim znaczeniu to nazwa pierwszych pięciu ksiąg Biblii. Zwój Tory z wypisanym ręcznie tekstem Pięcioksięgi jest najświętszym obiektem judaizmu. W szerszym rozumieniu Tora oznacza całość nauczania religijnego i tradycji judaizmu, zarówno w formie ustnej, jak i pisemnej.